

ÉRTEKEZÉSEK

A NEMZETGAZDASÁGTAN ÉS STATISZTIKA KÖRÉBŐL

A NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

HELLER FARKAS és KOVÁCS ALAJOS
A BIZOTTSÁG ELNÖKE A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

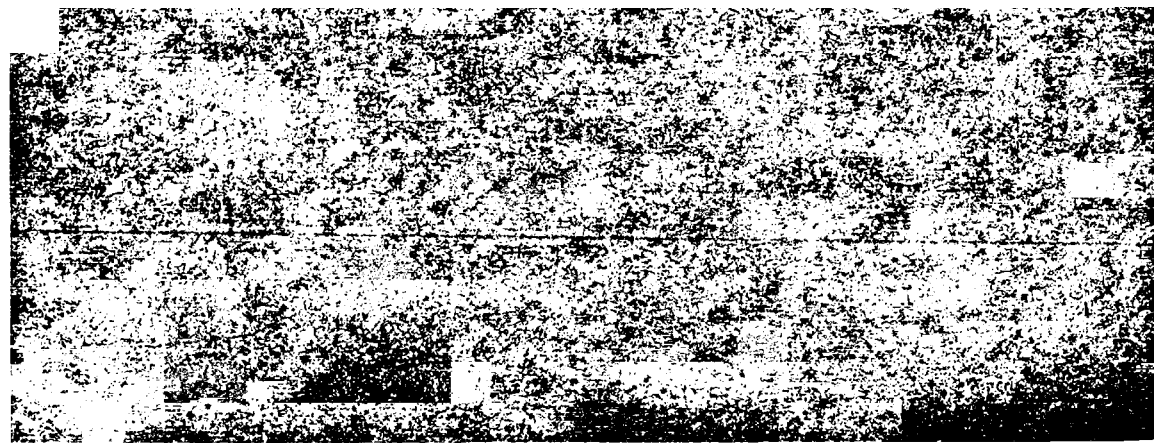
ÚJ SOROZAT. — II. KÖTET.

AZ ADÓTAN TÁRSADALMI ELMÉLETE

ÍRTA
HEGEDÜS LORÁNT
IG. ÉS T. TAG

*Felolvasa a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának
1935. november hó 11-én tartott ülésén.*

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1935.

ÉRTEKEZÉSEK A NEMZETGAZDASÁGTAN ÉS STATISZTIKA KÖRÉBŐL

A NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

HELLER FARKAS és KOVÁCS ALAJOS
A BIZOTTSÁG ELNÖKE A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

ÚJ SOROZAT
II. KÖTET

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1935.

17

JOZSEF KERTÉSZ & NYOMDAI
KARCAI
KÖNYVNYOMDÁJA

KERTÉSZ
KARCAI

AZ ADÓTAN TÁRSADALMI ELMÉLETE

ÍRTA

HEGEDÜS LORÁNT

IG. ÉS T. TAG

MEGELŐLVASTA A M. TUD. AKADÉMIA II. OSZTÁLYÁNAK
1935. NOVEMBER HÓ 11-ÉN TARTOTT ÜLÉSÉN.

BUDAPEST

MEGKIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1935.

A Magyar Tudományos Akadémia pártfogása alatt kiadott „Közgazdasági és Közigazgatási Szemle” (ma „Közgazdasági Szemle”) 1893-iki évfolyamában, negyvenkét esztendővel ezelőtt jelent meg „Az adó alapelve” című tanulmányom. A dolgozatnak, amint szövegéből kitűnik, az volt a célja, hogy kísérletet tegyen az adóknak akkor megállapodott pénzügyi elméleteivel szemben egy, társadalomtudományi alapokon nyugvó tan fölépítésére. E kezdő irodalmi munkámban abból indultam ki, hogy „Évtized évtizedre járt le anélkül, hogy a pénzügytant megbolygatta volna az ő kitaposott vágásában és az apróra kimunkált rendszerek egymásután keltek kivált a német tudomány öléből, amelynek e hatása nem maradt nyom nélkül Magyarországon. És most egyszerre mozogni kezd ez a szakaszokba szorított tömeg. Itt is, ott is, egy-egy buborék száll föl, amelynek semmi köze a régi elmélethez. Ahol legerősebbnek látszott a rendszer, váratlan repedések jelennek meg rajta, amiket semmi elfogadott, meggyökerezett elvből nem lehet megmagyarázni. Még zavarosak a hangok, hogy még alig tudnak határozottan szólni, de azt már megértelik, hogy egy küzködő erjedés akar feltörni. Egy iránynak az első megnyilatkozásai, amely a szépművű rendszerek ellen támadt a maga erejével.” E megállapítás után igyekeztem megjelölni az irányt akképen, hogy „ezek a támadások olyan írók vezetése alatt indulnak, kik szervesnek nevezik felfogásukat : természettudományi iskola a nevük.”

A magam elgondolása szerint nem a közháztartások, hanem a társadalom kialakulása szempontjából próbáltam meg azt, hol lehetne az adóknak immár általános jellegű, tehát abszolút igazságoknak tartott pénzügyi alapelveit akként világitani meg, hogy kitűnjék azok érvényességének viszonylagos volta. Ezért is ez az értekezés, amelyet több mint négy évtized feledéséből ismét magam elé tettem, jóval többre akart vállalkozni, semmint amit kialakítani és fölépítésében befejezni tudott. Akkori dolgozatom kilenc fejezetében a pénzügytörténelben is-

mert elméleteket alapelveik szerint sorra igyekeztem felbontani, mindig abból a szempontból, hogy kimutassam azok érvényének viszonylagosságát. Ebben a tekintetben egy úton haladhattam a szolgáltatási képesség arányában való adóztatási elmélet híveivel mindaddig, míg magához ehhez az elmélethez el nem jutottam, amelyet akkor úgyszólván az egész német pénzügyi elmélet az adótan végső kialakulásának tartott. Minden erőmet arra összpontosítottam tehát, hogy ennek az elméletnek viszonylagos voltát feltárjam, abszolút érvényét kétségbevonjam, és az így nyert réseken át igyekezzek oly alapokra visszamenni, amelyeket társadalmi tudomány tudna az adóelméletnek, ezáltal az egész pénzügytannak adni. Érveim és meggyőződéseim sorozatát abban foglalhatnám össze, hogy kétségbe vontam azt, hogy ez az elmélet, mely a modern pénzügyi gondolkodásban úgy a tudományban, mint a gyakorlati pénzügyi politikában uralkodott, valóban abszolút, tehát minden időben és minden országban érvényes alapelveken nyugszik-e és ezáltal valóban alkalmas-e arra, hogy az adóelmélet végső alapvetése gyanánt elfogadtassék és magát az adó fogalmát végérvényesen kitölteni képes legyen. Kétségeim, amelyeket e tekintetben érvényesíteni próbálgattam, a következők voltak: Először arról szóltam, hogy a szolgáltatási képesség szerinti adózás elvének az előfeltétele, hogy azt az államnézetet higyjük el, amely szerint az állam öncélú szükségképpeni lény. Ez elméleten kívül e pénzügyi elméletnek sincs helye. Másodszor azt igyekeztem kimutatni, hogy a szolgáltatási képesség szerinti adóelmélet is csak akkor áll meg, ha az adózás egyenlőségét a mi modern értelmünkben elfogadjuk. „Ez az egyenlőség pedig — mondám — tisztán újkori törekvés, nem mindig létezett s így nem abszolút igazság. A régi századoknak mindenki által elismert adó-egyenlőtlenségét avval kell magyaráznunk, hogy akkor valóban ezt az egyenlőtlenséget tartották igazságnak, nem az adó-egyenlőséget, amelyet a modern nézet kíván.” Harmadszor relatívnak láttam a szolgáltatási képesség szerinti adózás elvét azért, mert ennek is egy, a jelenlegi gazdasági rendszerről való, teljesen viszonylagos vélemény képezi alapját. Ma elég merésznek látszik akkori állásfoglalásom, mely szerint: „A szolgáltatási képesség szerinti adóelmélet is teljes ellentétben van a tiszta individuális liberálizmussal, amely szerint a jövedelemnek és a

vagyonnak a jelenlegi gazdasági rendszerben való eloszlása minden következményeivel együtt helyes, amely következmények egyike az, hogy az emberek egymástól eltérő szolgáltatási képességgel bírnak. Minthogy pedig mindez helyes, azért az individualisztikus nézet szerint mindezen nem szabad változtatni, nem az adó által sem, amely pedig ezt tenné, mihelyt nem mindenkitől egyenlő összeget venne el, hanem a szolgáltatási képességhez igazodnék." Ennek az álláspontnak politikai következményeit a következőkben rögzítettem meg: „Mivel az individuálisták nézeteivel a szolgáltatási képesség szerinti adózás ellenkezik, ezért nem általános nézet, azt a jogát is elvesztette arra nézve, hogy az adó abszolút alapelve gyanánt szerepeljen. A szolgáltatási képesség adóelmélete annyiban sem általános igazság, amennyiben a szocialisták azon részével, akik a gazdagabbat szolgáltatási képességének arányánál erősebben megakarják adóztatni, szintén ellenkezésre talál.”

Ily előkészítés után jutottam a következő végső elméleti következtetéshez: „Amint látjuk tehát, a szolgáltatási képesség arányában való elméletnek az alapjában nincs egy porcika sem, amely abszolút igazság lenne, ellenkezőleg ott minden relatív és így az egész elmélet is tisztán csak mint egy relatív törekvésnek a képviselője jön számba s nem mint olyan elv, mely az adó mindig érvényes alapelvét adná.” Az érvényben levő adóelméletnek illetően megtagadása után föl kellett vetnem azt a kérdést: „van-e egyáltalában az adónak valamely mindig érvényes, abszolút alapelve?” A felelet így hangzott: „Az adónak egyáltalán nincs abszolút alapelve. Az elvek mind csak relatív érvényességűek; azért, mert az idő által létrehozott és azzal együtt elmúló, tehát nem örökké érvényes nézeteken és hypotheziseken épültek fel; mert ez így van, azért ezek az elvek nem is képviselhetik az adó abszolút alapelvét, hanem képviselik az alapjukul szolgáló relatív nézeteket, amelyeket az adóba akarnak bevinni és az adót a szerint alakítani. Ezek az adóelméletek abban tévednek, hogy azt hiszik, elveik, következtetések az adó fogalmából következnek, pedig ezek az elvek és következtetések semmi másnak, hanem az illetők világnézetének, az igazságosságról való fogalmának, a gazdasági rendszerről való ítéletének folyományai, amelyeket ők az adó fogalmába bevisznek. Hogy ez így van, annak bizonyítéka az,

hogy mindezen adóelméletek relatív nézetekből nőnek ki s így abszolút igazságot nem is hoznak létre. Ezen adóelméletek mindegyike voltaképpen nem egyéb, mint valamely törekvésnek az adóra és az adórendszer átalakítására vonatkozó követelményeinek a fogalmazása. Ezek közül a törekvések közül az egyik kor, nemzet vagy egyén az egyiket tartja helyesnek, a másik egy másikhoz szegődik. — Minthogy a relatív törekvések így állanak és minthogy az adóelméletek ezeknek a relatív törekvéseknek a gyermekei, ezért csak az tudná megmondani, hogy melyik a helyes adóelmélet, aki abszolút érvénnyel el tudná dönteni, hogy melyik törekvés a helyes, az örökké igaz. — Ma már a szerves fölfogás és különösen a szociológia közkeletű igazsággá tették azt, hogy objective lehetetlenség azt mondani, hogy valamely törekvés abszolút helyes és a másik abszolút helytelen. — Éppen úgy, amint ellenkező világnézetek közt nincs abszolút bíró, úgy nincs itt sem. Ezért nem lehet egyetlen adóelmélet sem abszolút igaz és ezért egyik sem adhatja az adó mindig érvényes alapelvét.”

Negyvenkét év előtti dolgozatom rosszul rejtette azt a szándékát, hogy nemcsak az adó fogalmának tisztázására, nemcsak az érvényben lévő adóelméletek bírálatára akart vállalkozni, hanem ezeknél sokkal többre, merészebbre, — mai meggyőződésem szerint úgyszólván szerzőjére nézve elérhetetlenre. A Sturm und Drang korszakában született akkori vívódásaim azt a kecsegtető reménykedést keltették bennem, hogy talán sikerülne az adótörekvések és az ezeket megtestesítő adóelvek mögött éppen az ő viszonylagosságuk feltárásával megtalálni és fölépíteni egy olyan adótant, amely ezeknek a relativitásoknak a törvényszerűségét tudná kialakítani. Az adóelméleteknek és adótörekvéseknek a társadalom folyamatainak törvényszerűségébe való bekapcsolása lett volna az, a pénzügytan igazságai alá s azok támaszául kialakított elméleti rendszer, amely ködfátyolként tudományos ábrándjaim előtt lebegett. Mostani életkoromban és napi elfoglaltságom mellett, melyekre kötelességem visz, önáltatás nélkül számot kell vetnem avval, hogy ezt az elméletet kialakítani és részleteiben is kidolgozni immár nem lehet érkezőem. Amiről itt számot kívánok adni az, hogy melyek azok a töredékek, amelyeket ebből a gondolatkörből megírni tudtam s hogy mi

lett volna az elméleti elgondolásnak az a rámnézve befejezeten összefoglalása, amely mind e töredékek háttérét és a föl nem dolgozott részek anyaggyűjtésének rendszerét képezte? Midőn most előterjesztendő fejtegetéseim erre a két kérdésre akarnak feleletet adni, mindazokat, kiknek e dolgozatom kezébe kerül, arra kell kérnem, hogy tekintsék oly beszámoló vázlatnak a most adandó körvonalakat, amelyek kitöltésére már nem vállalkozhatom s amelyek éppen vázlatosságuknál fogva sokkal jobban kihívhatják a bírálatot, mint hogyha sikerült volna csekély erőmmel bármely részletét is elgondoláson kiépítenem. Mégis, úgy gondolom, hogy az ily kísérletek, melyek az egyéni küzködés őszinteségét nem tudják levetni magukról, talán érdeklődést kelthetnek azokban, kiknek megadatott, hogy egész életüket a pénzügyi tudomány rendszerének megalkotására és óriási anyagának szerves földolgozására fordíthassák és elérhetik a jóleső kielégítettségnek azt az érzését, amelyet csak a rendszeresen bevégzett munka adhat a kutatónak.

Minden oly kísérlet, mely az adótannak mindinkább közkeletűvé váló igazságait azok érvényének viszonylagossága szempontjából akarja törvényszerű kapcsolatba hozni, szükségképpen két egymástól teljesen eltérő és csak a közös társadalmi szempontok által összetartott feladat megoldására kell, hogy vállalkozzék. Az egyik: megtalálni a relativitás törvényszerűségét magukban az egyes adónemekben és azoknak egymáshoz való viszonyában. Második: megtalálni a viszonylagosság törvényszerűségét azokban a társadalmi vagy történeti jelenségekben, amelyek az adóképleteket létrehozzák. E kettős elindulás első része az adóelmélet statikáját, a második ugyanannak dinamikáját képezné.

Miután nem lehet az a szerénytelen célom, hogy töredékek gyanánt megjelent kísérleteimet léptessem fel az elméleti törekvés bizonyítékai gyanánt, csupán a bibliográfiai teljesség okából említem azt, hogy fent ismertetett kezdő dolgozatomnak további kiépítését a Közgazdasági Lexikonban (1898) „*Adóelmélet*” címmel kíséreltem meg és 1932-ben a Sichermann Bernát tiszteletére kiadott emlékkönyvben: „*A relativitás elve az adótanban*” című dolgozatomban igyekeztem annak a világháru után újabb formázást adni. Ezt a célt szolgálta „*Az adó*

filozófiája a háborúban" címmel 1917-ben tartott háborús előadásom is. A relativitási elmélet történelmi elképzelését „A magyar egyenes adózás kifejlődése” címmel három tanulmányban mutattam be a *Közgazdasági Szemle* 1900-iki évfolyamában, amelyek elseje az Árpádok és az Anjouk korát, második a Anjouktól a Habsburg uralomig terjedő adófejlődést, s a harmadik ugyanennek a magyar adózási evolúciónak I. Ferdinándtól a forradalomig való vázlatát adta. Az ekként elfoglalt elméleti álláspontnak voltak hajtásai a magyar adórendszerrel szemben írott bírálatos munkáim, melyek közül „A magyar egyenes adók reformja” című tanulmány a Budapesti Szemle 1896-iki számában jelent meg Wekerle Sándor első adó reform tervezete alkalmából, míg „Adórendszerünk betegséget” című könyvem, mely a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége kiadásában 1906-ban jelent meg, valamint az 1914-ben közzétett „Pénzügyeink és az adóreform reformja” című dolgozatom a későbbi adótörvényeknek és terveknek voltak ugyanily szempontokból való megvilágítására szánva. Talán szerénytelenül azt is ideírhatom, hogy 1920 végén a nemzetgyűlés elé terjesztett egységes pénzügyi tervem, ugyanezen relativitási alapmeggyőződés talaján állva akarta kiválogatni az akkori helyzetnek megfelelő pénzügyi mentő eszközöket.

Tagadhatatlan, hogy ha valamely szerző ilyen módon mutatja be elméletének félbemaradt kísérleteit, töredékeit vagy éppen törmelékeit, akkor legjobb indulatú bírálójában is fölkelte azt az ellenvetést, hogy: nem maga az elmélet kiindulási pontja és általános elgondolása volt-e az oka annak, hogy kimunkálása nem sikerülhetett és befejezett rendszert nem tudott nyújtani? Különösen érthető az ily megokolt ellenálláspont, amidőn egy világháború rettentő eseménye szakítja ketté azt az időszakot, amely a kérdéses elmélet életképessége fölött lett volna hivatva helybenhagyó vagy kárhóztató ítéletet mondani. Azonban éppen a világháború bizonyította be előttem félreérthetetlenül azt, hogy a pénzügytan adóelmélete addig nem érheti el az igazság rendszerének teljességét, ameddig a társadalmi jelenségek törvényszerűségének kimutatásával nem támasztotta meg legmélyebb alapjaiban az egész adótant. A világháború, éppen azért, mert a világtörténelem legnagyobb és legmélyrehatóbb állam-válságát jelentette, kellett hogy egész

bordázatában megrázza azt a tudományt, mely az államok, illetőleg közületek anyagi fenntartásáról és rendszeres ellátásáról gondoskodik, tehát: a pénzügytant és különösen annak adótanát. A világháborúnak ezt a megrázkódtató hatását kell látnunk abban, hogy világosabban mint bármely eddigi nemzedék, belepillanthattunk az adórendszerek, sőt maguk a közületek háta mögé s ott mindenütt relativitásokat fedezhettünk föl a megszokott abszolút fogalmak helyén. Egy példátlan vérzivatarnak pusztító mennydörgései és villámlásai világították meg szinte kísérteties fényvel azt az alapvető viszonylagosságot, mely abból áll, hogy adó és adórendszer csak akkor képzelhető el, ha az állam, illetőleg a közület az egyik oldalon és a másik oldalon a magántulajdon, illetőleg az egyén, egymástól úgy elvileg, mint gyakorlatilag el vannak választva; az adó formailag is semmivé lesz és az adórendszerek mind megsemmisülnek, mihelyst ez a távolság megszűnik és akár a közület felszippanntja magába az egyéni gazdaságot, mint diktatúrákban, akár a fékevesztett egyén megtagadja a közület fenntartását, mint a forradalmi anarchiában. E rettentő és szemléltető meglátás következménye az, hogy a legkézzelfoghatóbb módon, saját létünk élet-halál küzdelmében jutottunk azokra az elfeledhetetlen benyomásokra, amelyek mind abban összegezhetők, hogy minden adórendszer és minden adóztatási elv lehetsége legelső sorban attól függ, hogy milyen széles, vagy milyen keskeny távolság választja el egymástól az adóztató közületeket és a megadóztatott egyedi gazdasági erőket. Nemcsak az adó abszolút nagysága és így az adórendszer terhei, hanem az adóknak kialakulása és megoszlása s a bennük rejlő elvi törekvések mind legelső sorban az adóztató közületet az adóalanyoktól elválasztó nagyobb vagy kisebb, állandó, vagy változó távolságtól függenek. Minden adónemre külön-külön s azonkívül az adóknak társadalmi érvényesülésére, amint azt az adó-áthárítás jelenségeiben megfigyelhetjük, legelső sorban ennek az elválasztó távolságnak van döntő befolyása. Mivel pedig a közületnek az egyéni gazdálkodástól való elválasztó vonala soha annyira, oly mélyreható és annyiszor módosuló változásoknak, úgyszólván forradalmi átalakulásoknak és rángásoknak nem volt még kitéve, mint a ráncszakadt világháborúban és az annak következtében előttünk lefolyó politikai és gazdasági

jelenségekben : ezért az adóelvek és az azokon alapuló adórendszerek viszonylagos értéke most mutatkozott be legfélreérthetettebbül a pénzügyi elmélet számára is. Ebből következik, hogy ha csak mindezeket a rettentő áron megvásárolt tanulságokat nem akarjuk meddővé tenni és felhasználatlanul lerázni magunkról a tudomány pótolhatatlan kárára : akkor éppen a világháború után kötelességünk ez utánunk következő nemzedék figyelmét arra a pontra irányítani, hogy ezen fölismert viszonylagosságok világos tudatában keresse meg azokat a törvényszerűségeket, amelyek alkalmasak arra, hogy az adótannak fölismert és kidolgozott, de annyiszor abszolút igazságokul tartott tanait a mögöttük levő társadalmi erők törvényszerűségeibe belekapcsolják.

Mihelyst így megerősítve látjuk legújabb korunk eseményei által azt az álláspontot, mely a viszonylagosság határainak vizsgálatából kiindulva, a társadalom törvényszerűségének megfigyeléseiben keresi az adóelmélet tanainak legmélyebb föltárását, akkor rögtön a szemünkbe ötlük az, hogy az a sarkítétel, mely körül ez a felfogás megfordul, abban szögezhető le legelemibb igazság gyanánt, hogy midőn az össze modern adóelméletek akár állampénzügyi, akár szociálpolitikai kezdeményezésből kiindulva bármely formában az „egyenlő adózás” elvével és követelményével lépnek elő, akkor ugyanegy általánosságban helyesen és következetesen elfogadott gyakorlati törekvést képviselnek és elméleti elvet érvényesítenek, de ugyanakkor nem szabad elmulasztaniok annak megfigyelését, hogy ezen abszolút formában jelentkező igazságokban maga az „egyenlőség” szava és fogalma teljesen viszonylagos érvényű. Világos, hogy a legelterjedtebb, legabszolútabb érvényűnek tartott amaz adóelmélet, mely az egyenlő szolgáltatási képesség arányában való adóztatás alapkövetelményein nyugszik, csak addig tartható fenn valamely meghatározott rendszer alakjában, ameddig a benne előforduló „egyenlő” szó értelme és hatálya meg nem változik. De éppen az „egyenlőség” szava az, amely mindig az illető kor vagy közületi berendezkedés terméke és ennél fogva a legtávolabb áll attól az abszolút igazságtól, amelyhez éppen megtévesztő általánosságánál fogva hasonlítani igyekszik. Ennek következménye az, hogy éppen mert a szolgáltatási képesség egyenlőségét követelő adólanban

is a főszerepet az „egyenlőség” követelése képezi, ez maga elegendő arra, hogy ez az elmélet is mindig relatív maradjon és soha abszolút érvényre ne tudjon jutni, mert az egyenlőség értelmezése az abszolút mértéket meg nem bírja. Mindebből ismét az az elengedhetetlen követelmény áll elő, hogy az „egyenlőség” fogalmának viszonylagosságában keressük az adókövetelmények szociológiai összefüggését és ezen összefüggések törvényszerűségében magában azt az elméletet, amely a pénzügytudomány adótani részének társadalomtani kiegészítésére szükséges és alkalmas.

Ezek után önkénytelenül fölmerül az a nagy kérdés, hogy hogyan legyen lehetséges a világháború előtti pénzügytanok abszolút érvényének nevezhető elméleti eredményeit átvezetni egy társadalmi alapokon elgondolt elméleti szerkezetbe? Mászóval: hol nyílik meg az az út, melyen — anélkül, hogy a pénzügytan régebbi elméleti igazságait veszélyeztetnők — azokat belé tudjuk illeszteni abba a keretbe, amely nézetünk szerint az igazságok relativitási törvényszerűségének megállapítását állítja föl legfőbb tudományos célja gyanánt?

Ugy hiszem, hogy erre a kérdésre leghelyesebben akkor felelek, hogyha a világháború előtti pénzügytanok közül azt ragadom ki, mely a legszélesebb alapokon volt kiépítve és egy olyan rendkívüli nagy elmének a műve, akinek hatása eltagadhatatlanul rajta van nemcsak a korabeli és utána következő tudományos nemzedékek képviselőin, hanem akinek mélyen szántó gondolatai magának az adórendszernek kialakulására is kézzelfogható hatással voltak, különösen a ránk nézve irányadóul tekintendő középeurópai pénzügyi fejlődés tekintetében. Ez *Wagner* Adolfnak, a berlini egyetem volt nagy tanárának pénzügyi rendszere, mely „*Finanzwissenschaft*” című művében, négy hatalmas kötetben, két pótkötetben, munkálta ki a modern pénzügytan széles alapokon nyugvó rendszerét s ebben is elsősorban az adótant, amit bizonyít az, hogy munkájának második, nyolcszázoldalas kötete az adó- és az illetékelméletnek van szánva s az ezt követő „Részleges adótan” (*Spezielle Steuerlehre*) két vaskos kötetet s még két pótkötetet tölt meg. A *Wagner* Adolf nagy rendszerére való utalás az előbb említett okokon kívül még avval is megindokolható, hogy minden túlzás nélkül azt mondhatjuk, hogyha az

összehasonlítás köréből kizárjuk a tisztán pártpolitikai szempontból fölépített adóelméleteket (mint például a szociáлизmus hitvallóinak elméleti köpenybe öltöztetett politikai követeléseit) akkor Wagner Adolf pénzügytana az, amely legtöbbet rejt magában az evolúció és a viszonylagosság gondolatából. Ennek döntő bizonyítéka az, hogy már az Általános adótanban két és nem egy külön kiindulási lehetőséget képzel el az adóelmélet megszerkesztésére, hogy úgy mondjam, két építészeti stílusnak ismeri el a külön-külön való jogosultságát és önmagában való következetességét. Ezek egyikét „pénzügypolitikai elveknek”, a másikat „szociálpolitikai adórendszernek” nevezi el. A kettős rendszer elismerése nem más, mint a viszonylagosság elvének első harározott és végiggondolt elméleti jelentkezése. Hozzá kell tennem azt, hogy Wagner a pénzügyi relativitást ilyen értelemben nemcsak az adókövetelmények kiépítése körül látja meg, hanem magának a pénzügyi szükségletnek nagyságában is utal erre a szempontra, ami legjobban kitűnik előbb említett pénzügytana első rész, első könyv, első fejezetének 35. és 36. szakaszaiban, ahol az állami szükségleteknek a mindenkori nemzeti jövedelemmel való viszonylagos viszonyát ismeri el. Ez a relativitás az, amelyre fentebb utaltunk akkor, midőn a világháború egyik nagy tanulságát abban láttuk, hogy az adóztató hatalom és a megadóztatottak közti távolságnak döntő befolyását mutatta ki minden pénzügyi elgondolás tekintetében. Különösen fontos azonban az, hogy Wagner Adolf az adótanban a pénzügyi politikai elveknek szociálpolitikai követelményekkel való szembeállításával úyszólván alapvetőleg utat nyit magának a társadalmi megfigyelésnek is, mert hiszen önkénytelenül azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy a két rendszer közötti választást nem lehet adott esetekben a véletlen hangulattól vagy politikai szempontoktól függővé tenni, hanem e két elv egymásra következésében már valamely törvényszerűség sejtését kell elismernünk. Igaz, hogy midőn Wagner a maga tanszéki szociálistusa értelmében formulázza meg a szociálpolitikai adórendszernek a követelményeit, akkor megint abszolúttá változik logikai gondolatmenete, mert csak egyetlen szociálpolitikai adórendszert tudna az abszolút elveken épült pénzügypolitikai elmélettel szemben felállítani, tudniillik a saját magáét, amelynek kö-

vetelményeit a saját szempontjából minden szociálpolitikában fenntartja. Wagner rendszerének relativitása tehát csak egyetlen evolúciót ismerne el az abszolút pénzügytanok mellett és kizárna más oly relativitásokat, amelyek az ő szociálpolitikájának nem felelnének meg. Nem hiszem, hogy Wagner legbuzgóbb követői is megcáfolnának, ha minden hálás hódolatom mellett a pénzügytan nagy német mestere iránt, azt állítom, hogy a relativitás elvének ez a megakadása főként arra vezethető vissza, hogy a világháború akkor még nem zúdított oly rettentő feladatokat a pénzügytan elméleti elgondolóira és gyakorlati megvalósítóira, mint aminőkkel a mi nemzedékünknek mindkét irányban meg kellett küzdenie. Ennek beszédes bizonyítékát látom abban, hogy Wagner akkor igen messzeménőnek tartott szociálpolitikai adórendszerében könyve második kötetének ötödik könyv harmadik főfejezetében, ahol az adórendszer kiegészítését tárgyalja, még szociálpolitikai szempontból is csak igen csekély szerepet juttat a forgalmi adóknak és azokat inkább az általános érvényű adóztatás hálózatából kicsúszott jövedelmi vagy vagyontárgyak megadóztatására akarja csak fölhasználni, például játéknyeremények vagy tőzsdenyereség adóbeli megfogására. Ezzel szemben a világháború egyik legvilágosabban kivehető pénzügyi következménye az, hogy a forgalmi adók rendszere rendkívüli erővel és nemcsak alkalmi adóztatás gyanánt nyomult előre, még pedig nemcsak a legyőzött, hanem a győztes országok államháztartásában is. Ily fejlődés után már nem tartható fenn Wagner könyvének idézett helyén annak 227—229 §. szakaszaiban fölállított tétele, mely a forgalmi adóztatást „a többi kereseti adó kiegészítőjének és pótlásának” tartja alkalmasnak. A forgalmi adók mostani jelentőségének akkori hiánya tükröződik egész abbéli fejtegetésében, hogy „a forgalmi adóztatás mint az egyes jogügyleteknek lehetőleg az azokban jelentkező nyereségek szerinti megadóztatása tudja legalább megközelítőleg megoldani az adórendszerben rábízott azt a feladatot”, melyet Wagner azért lát még a saját szociálpolitikai rendszerében is annyira jelentéktelennek, mert hiányzott a pénzügyi nyomásnak az a relative óriási megnövekedése, mely a nagy háború után úgy az általános, mint a részleges forgalmi adók által következett be, amelynek azonban ekkor már egé-

szen más és sokkal messzebb terjedő szerepük volt és van, mint ahogy azok Wagner Adolf akkori rendszerében az akkori relatív viszonyok szerint tükröződtek.

Ha ilyen alapon nézünk vissza a nagy német mester rendszerére, akkor már csak egy lépés választ el bennünket attól, hogy egy más megfigyelés révén a viszonylagosság teljes érvényű szempontjait velíthessük rá az ő szélesen kiépített adóelméletére. Wagnernek a világháború kétségtelenül igazat ad abban a felfogásában, midőn felállította azt a törvényét, melyet „a köztevékenység, illetőleg az állami tevékenység növekvő kiterjedésének” nevezett el. (*Finanzwissenschaft* I. kötet 76. lap.) E törvény kérelhetetlenül és minden korábbi fogalmat meghaladó módon beteljesedett rajtunk. Nem felelt meg azonban a tényleges fejlődés egy másik irányban a wagneri pénzügytanak, mert amit ő abszolút érvényű előmenetelnek gondolt az adófizetés terén, az nemcsak relatívnak bizonyult, hanem éppen elválásával mutatta be magának az ő elgondolásának oly időbeli tényezőktől való függését, amely szerintem legfőbb bizonyítéka az adótan szociológiai elmélete jogosultságának. Wagner adótana, végignézve az adórendszerek addigi történeti fejlődésén egyrészt, másrészt összekapcsolva az ő szociálpolitikai adókövetelményeit a jövő fejlődésével, legjobban és legrovidebben akként jellemezhető, hogy modern államháztartásokban a legnagyobb fontosságot az egyenes adók kiépítésének tulajdonított és ezekben viszont a személyi adók előnyomulására fektetett súlyt a tárgyi adókkal szemben. Szükségtelen ennek e helyütt való bővebb bizonyítása, mert hiszen éppen az ő szociálpolitikai követelményei, mint a progresszív adózás, a létminimum adómentessége, a fundált jövedelem erősebb megadóztatása úgyszólván egyedül a személyes adókkal, nevezetesen a jövedelmi és vagyonadókkal voltak elképzelhetők. Wagner adófejlődési tanítása az egyenes adók szempontjából abban áll, hogy kezdetben az egyenes adóztatás egyszerű fejadókkal, tehát durva személyi adókkal kezdődik, a fejlődés második szakában az egyenes adók elhagyva a személyi megadóztatást, előbb az egyszerű, majd a rendszerré kimunkált tárgyi adóztatásra térnek át s a fejlődés végén az evolúció legmodernebb eredménye gyanánt az adók rendszerének újra vissza kell kanyarodniok a személy közvetlen megragadásához.

a szociálpolitikai alapelveken fölépülő s az adózót összes viszonyai tekintetében s az adóztató hatalommal szemben közvetlen vallomásra kényszerítő progresszív jövedelmi és vagyonaadó által.

A gyakorlati életben még világosabban kibontakozott az, hogy az ilyen irányban való fejlődésmenetét az adórendszereknek az államháztartás egész jövőjére nevezve abszolút alapelveknek tekintik s az evvel ellenkező adórendszereket lassanként a múlt pénzügyi múzeumába szánták. Ennek bizonyosságául elegendő, ha elolvassuk azoknak az adóreformjavaslatoknak indoklásait, amelyek a XIX. század két utolsó és XX. század első évtizedében az európai törvényhozásoknak benyújtottak és törvényerőre emelkedtek. Nagy kezdőjük ezeknek Miquel porosz pénzügyminiszternek 1891. június 21-iki jövedelemadó-törvénye, melyet 1893-ban kiegészítő adó alakjában vagyonaadója követett. Ennek nyomán indult Steinbach 1896-iki osztrák adóreformja. Ugyancsak ebbe a vonalba kívánta a magyar pénzügyek legnagyobb mestere, Wekerle Sándor, a magyar adóreformot is beállítani már 1894-iki Emlékirattal, míg magát a reformot csak második pénzügyminisztersége alatt, 1909-ben valósította meg. Mindezek az adóreformok abban a javaslatokban kimondott meggyőződésben ajánlottak a törvényhozásoknak és abban a hitben fogadtattak el, hogy általuk a modern adózás végleges kifejlődési szakaszába jut, amelyből nemcsak, hogy visszaesés ép oly kevéssé képzelhető, mint ahogy az emberiség a gőz- és villanyvonatról nem megy vissza a postakocsi és faggyúgyertya használatára, hanem a jövő mást nem is hozhat, mint ezeknek a vallomáson alapult személyes adóknak olyan kimunkálását, amely mind finomabban és teljesebben idomul az egyén gazdasági mivoltához és azt a növekvő szociálpolitikai követelmények alapján adóztatja meg. Wagner Adolf pénzügyi elméleti iskolája a gyakorlati pénzügyi politikában tehát még annál is abszolútabb érvényű igazságnak látszott úgyszólván az egész európai földrészt közvéleménye előtt, mint ahogy azt maga Wagner elméletében elképzelte. Így érthető, hogy a porosz adóreform végigszáguldott egész Európán és egyes részletei némely országokban akkor érkeztek meg és lettek úgynevezett reformokká, amikor a fejlődés abszolút iránya már megtörtött és ugyanezek az adóelvek és

adóformák már mint elévült anakronizmusok jutottak bele az illető utánzó ország törvénykönyvébe. Ennek példája Magyarország, ahol tudniillik az történt, hogy a progresszív jövedelmi adót oly későn hozták be, hogy a közigazgatás már nem tudott elkészülni annak rendszeres kimunkálásával és ezért előbb a kereseti adót, később a jövedelmi adót utólag rögzíteni kellett az alsó fokozatokban s ezáltal ellentétbe jönni a porosz minta tiszta rendszerével. Még érdekesebben látszik azonban éppen a magyar példán az, hogy a világháború előtt Wagner Adolf szociálpolitikai követelményein elindult adófejlődés miként tört le az abszolút haladás vonalából relatív és erősebb korhoz kötött alakulattá: látszik ez tudniillik ama másik tényen, hogy eredetileg a kilencvenes évek reformtörekvései és a porosz minta szerint a személyi adózásnak állami kiépítése magával vonták azt, hogy a tárgyi egyenes adók, mint egy régebbi adófejlődés maradványai átadassanak a kisebb adózató közületeknek és így az állami pénzügyi főhatalom alól kiszabaduljanak. *Miquelnek* az 1891—93 években következetesen keresztülvitt rendszere nemcsak a föld- és a házádot adta át a városoknak és községeknek, hogy ezekre alapítsák háztartásukat, hanem az Erwerbssteuer címén ismert porosz ipari kereseti adót is községi adóalapul jelölte ki. Ezt a világháború előtti adórendszerkezetet mi a világháború után egy teljesen megfordított konjunktúrában utánoztuk és akkor adtuk át elcsúszva a mi kereseti adónkat, amely vegyes adóformája volt a személyi és tárgyi adófajoknak, a községeknek, amikor ezen úgynevezett reform által a legnagyobb egyenlőtleniséget teremtettük meg a községi háztartások között, ami megint és főként nyakló nélküli eladósodásra vezetett. Tettük ezt ugyanakkor, amidőn a magyar államháztartás oly kevésbé nélkülözhetette a kereseti adók hozamát, hogy egy sokkal durvább és az adótörténet régebbi idejéből föltámasztott adónemmel, a forgalmi adóval kellett nemcsak megmenteni az államháztartás irtózatosan megingott egyensúlyát, hanem ugyanevvel a forgalmi adóval kellett magának az államnak benyomulnia a személyi keresetek ama megadóztatásába, amelyet régebbi kereseti adónk Wekerle Sándor reformja értelmében sokkal kíméletesebben elvégzett volna.

Ugy gondolom, hogy az egyenesadó fejlődésének ez a

kimutatható színváltozása, mely a Wagner Adolf szociálpolitikai adórendszerének követelményeit és az ugyancsak abszolút elvű haladásnak hitt európai adóreformokat mind megakasztotta, deformálta és pénzügyi, valamint társadalmi jelentőségüket lecsökkentette: ez a színváltozás oly kézzelfogható és szemléltető példája annak, hogy abszolút érvényűnek vélt elvek mint alakulnak át még visszafejlődés formájában is, viszonylagos érvényűekké s hogy a legmodernebb haladás is a pénzügyi életben — szemben a műszaki világ állandó előmenetelével — mennyire minden ízében a társadalmi viszonylagosság változhatatlanság-törvényének uralma alatt áll: hogy ez a képzet kell, hogy teljesen igazolja abbéli felfogásunkat, mely szerint a háború előtti pénzügyi rendszerek minden alapvető igazságát ki kell egészíteni a szociológiai relativitás felkutatásával. Így a pénzügytan anélkül, hogy százados vívmányait legfőbb igazságaikban föl kellene áldoznia, bővül és gazdagszik ugyanazon tünemények törvényszerű megjelenésének, emelkedésének, hanyatlásának és megsemmisülésének elméleti bemutatásával. Így a pénzügytan, s ebben első sorban az adóelmélet világháború utáni jövendőjét abban látjuk, hogy a társadalom kialakulásának törvényszerűségei, tehát a szociológiai kutatások eredményei az adóelmélet alapvető igazságai között helyet nyerjenek.

Dolgozatunk ezzel elért feladatának második részéhez, ahhoz, hogy miután nagyjában és vázlatosan előadtuk azt a gondolkört, amelyben a négy évtizeddel ezelőtt előttünk lebegett adóelméleti kísérlet megszületett: most az értekezésünk elején jelzett irányban vázlatot, vagy legalább is jelzéseket kíséreljünk megadni arról a kettős feladatról, amelyet a szociológiai adóelméletnek vállalni kellene. Mint fentebb már említém, két egymástól teljesen független, de a társadalmi kutatás szempontja által összetartott cél megközelítése az, amiről itt szó kell, hogy legyen. Az egyik, megtalálni a viszonylagosság törvényszerűségét magában az egyes adónemekben és azoknak egymáshoz való viszonyában. A második feladat felkutatni a relativitás törvényszerűségeit azokban a társadalmi, vagy történeti jelenségekben, amelyek az adóképleteket létrehozzák.

Szerény értekezésemnek hátralevő része nem terjedhet továbbra, mint arra, hogy némely példákban utal ezen adóelmé-

letnek erre a jövőbenyúló nagy felvonulási vonalára. Bármily kétségtelen, hogy munkálatomnak töredékessége éppen e felsorolásban fog leginkább visszatükröződni: azon személyi okoknál fogva, amelyeket jeleztem, lehetetlenség e tökéletlen és szaggatott bemutatásokon kívül többre vállalkoznom. Talán szabad védelmemre hozzátennem annyit, hogy mindegyik kérdés, amelyet kezdetleges kutatásom alatt akár az egyik, akár a másik feladat köréből elém került, oly rendkívüli vonzóerőt gyakorolt reám, hogy magának az illető problémának elszigetelt feldolgozása is elegendő lett volna arra, hogy lelki életemet kitöltse. Ám a feltoluló kérdések és problémák tömérdeksége volt oka annak, hogy egyik sem adott időt és nyugalmat a többi végigkutatására és így mindegyikök csak megkezdett tárnát jelentett rám nézve, amelyből, ha ugyan nem vak erőt találtam, nálam szerencsésebbeknek kell majd felszínre hozniok azokat a közeteket, amelyek az adótan nagy zúzdájának kerekéi alá kerülhetnek.

Ha legfőbb tételeiben néhány rövid vonással össze akarom foglalni a társadalmi kutatásból kiinduló adóelméletnek azokat a célkitűzéseit, amelyek az egyes adónemekben és azoknak egymáshoz való viszonyában nyilatkozó törvényszerűségekre vonatkoznak: akkor a következő sorrendben állíthatjuk fel a követendő szempontokat. Szemben az abszolút igazságokat valló adóelméletek nagy részének avval az egyoldalúságával, hogy mindig kizárólag az államot tekintették legfőbb, sőt néha egyedüli adóztató hatalomnak, illetőleg az egyházi, községi, törvényhatósági adóztató hatalmakat is mind az államerejéből származtatták le: evvel szemben ez a szemlélődés az államot csak egyik, bár a modern gazdasági életben legfőbb adóztató hatalomnak ismeri el, de ugyanakkor nem felejtí, hogy az államhatalom kialakulása előtt is voltak már közületek, melyek saját jogon rendszeres adóztatást folytattak a hatalmuk körébe került magángazdaságokkal szemben. A viszonylagosság elvének már az adóztató hatalom elméleti megszerkesztésénél való érvényre juttatása nemcsak a multa nézve írja elő az adójelenségek föl kutatásának azt a módszerét, mely az egymás után föllépő és egymás fölé növvő adóztató hatalmaknak egész skáláját kell hogy kiderítse, aminek legnagyobb példája az egyház, majd a nemesség adóztatási joga,

hanem ugyanakkor a jelenlegi, az állami adóztató hatalom egységes kupolája alá szorított különféle adóztatási központoknak oly megfigyelésére vezet, amely a közületek ezutáni evolúcióját is sejtetheti. Így azt kell mondanom, hogy a munkásszakszervezeteknek, különösen az angol trade unionok statisztikájában világosan látható adóztatási előtörése, de a német Gewerkschaft-mozgalmak pénzügyi oldala is, nem ugyan a közjogi elnevezés, de a szociológiai felfogás szerint egy néha az állammal merőben szembehelyezkedő, tehát abból le nem származtató adóztatási hatalomnak a megjelenését tükrözteti. Elmondható, hogy a munkásosztályokkal szemben kialakult érdekképviselőket költségvetési ellátása is ugyanily jellegű minden oly esetben, míg azok nem kerülnek az állami kényszerhatalom rendelkezése alá, mint nálunk előbb az ipar és kereskedelmi kamarákkal, a háború után pedig a mezőgazdasági kamarákkal történt; ezekben az esetekben szemünk láttára megvégebe egy, az uralkodó pénzügyi hatalomtól, tudniillik az államtól merőben függetlenül keletkezett és közterheket kirovó alakulatnak az uralkodó állam jogi és pénzügyi rendszerébe való behajlítása. Kiindulva abból, hogy mennél tovább fejlődik a modern gazdaság és evvel az adórendszer, annál valószínűbb, hogy ugyanabban az időben egyszerre többféle adóztató hatalom van jelen, melyek részben a multból származnak, részben a vajúdó jövőt jelentik: abból kiindulva a szociológiai elméletnek a különféle adóztató hatalmak kényszererejének összehasonlítása és állandó mérése épp oly főfontosságú feladatok, mint az ásványtannak az egyes kőzetek és ércek keménységi fokának megállapítása.

Az adóhatalmak sorozatának ily törvényszerűsége mellett a másik oldalon maguknak az egyes adófajtáknak a relatív fejlődési folyamata képez igen hálás kutatási feladatot. Nem szabad kiindulnunk abból, hogy ha valamely adónemnek, például a fejadónak, vagy a vagyoadónak a megjelenése valamely ország állami történetének meghatározott szakában megállapítható, mindig ugyanavval az adottsággal van dolgunk és így megelégedhetünk a pénzügyi elmélet szempontjából a mechanikai vagy statisztikai összehasonlításokkal. A szociológiai felfogás elfogadja ugyan a pénzügytanoknak a különböző adónemek és fajták körülírására vonatkozó és oly ne-

hezen kimunkált megállapításait, de ezeket nem statisztikai, hanem dinamikai szemszögből nézi. E tekintetben miután „A tőzsde megadóztatása” című munkámban egy akkor nálunk újonnan fellépő és az adórendszer megszokott felosztásaiba be nem iktatott adónemnek az első megjelenését kellett megfigyelés tárgyává tennem, arra az eredményre jutottam, hogy ez a tőzsdeadó, bár a modern közgazdasági fejlődés legmagasabb fokán jelenik meg, mégis primitív adó aképpen, mint annakidején a már régebben kialakult egyéb jövedelmi ágakra nézve a fejadó vagy a hozadéki adó kezdetleges adó volt a későbbi, belőlök kifejlett, személyes jövedelmi adóval szemben. A tőzsdeadóval a tőzsdei jövedelemmel való viszonylatban szemünk előtt újra kezdődik az adófejlődés történeti folyamata. Az állam nem tudja, hogy a tőzsdén esetleg jelenkező nyereséget hogyan ragadja meg, még egy átlagos katasztert sem készíthet erre a célra, hanem egy teljesen külső tény szerint veti ki adóját, csakhogy most nem az egyes emberekre, de az elszigetelt mozzanatokra. A tőzsdeadó jelenleg világszerte még legrészletesebben szabályozott alakjában sem egyéb, mint a tőzsdei kötéseknek a fejadója vagy legföljebb kevés fokozattal rendelkező osztályadója; úgy, hogy azt mondhatjuk, hogy a tőzsdén jelentkező esetleges jövedelemre nézve az adó mai állása megfelel egyéb jövedelmi és kereseti ágak adójának fejlődésében tapasztalt kezdetleges korszaknak. Ugy van ez, mint ahogy az emberi embrió fejlődésében végig éli mindazokat az evolúciós fokokat, melyeken az állatvilág biológiai kialakulásában átment, míg az emberig érkezett. Kicsinyben újra kezdődik ott is, itt is, az egész régi nagy kifejlődési folyamat.

További nagyfontosságú megfigyelési állomása a szociológiai adóelméletnek annak a feltüntetése, hogy minden országban, minden időpontban nem egy adórendszer van, hanem kettő. Az egyik az, mely akár egy, akár több adóztató hatalomból kiindulva annak, vagy azoknak akaratóból jogrendszerre vált, vagyis mai nyelvünkön szólva törvénybe iktattatott. Evvel szemben a másik adórendszer az, amely az illető országban az illető időben tényleg érvényesült. A meghirdetett, közjogi alakot öltött adórendszer és másik oldalról az illető nemzet gazdasági életében tényleg köröszlül vitt adóztatások között mindig látható és letagadhatatlan különbség és ellentét sohasem véletlen.

hanem szociológiai szempontból mindig törvényszerű. Ez azt jelenti, hogy a pénzügytan nem elégedhetik meg avval, hogy az állami vagy községi közigazgatás hiányaira utal akkor, mikor akár a gyakorlati adótapasztalat, akár a statisztikai összefoglalás arra a meglepő eredményre jut, hogy az egyöntetű adózási szabályok körösztlvitele a társadalomban nemcsak nem egyöntetű és egymással összhangba hozható, hanem ellenkezőleg, midőn bármely adórendszabály megindul, hogy a törvénytárból benyomuljon a társadalmi osztályok vagyoni és jövedelmi viszonyaiba, ugyanezek a társadalmi osztályok mindegyike különböző erővel és az adott szociális helyzetnek megfelelő, tehát törvényszerű eredménnyel áll ellent a szétguruló adótehernek.

E megfontolás alapján a társadalmi törvényszerűségek kutatásától kiinduló adóelmélet egyik legfontosabb része az adómentességek elmélete. Itt nemcsak azokra a nagy történelmi küzdelmekre kell gondolnunk, melyek a nemesség adómentessége, vagy az egyház adó-immunitása körül folytak le és köztörténelünknek ismert részeit képezik, azért, mert egyúttal közjogi küzdelmeket és hatalmi eltolódásokat is jelentenek. E nyilvánjogi adóztatási harcok mögött, melyek különben szintén szociológiai jelenségek, ott van a másik, de láthatatlan birkózás, amely nem közjogi, hanem gazdasági alapon folyik le, szemben a tételes adójoggal a tényleges adómentesség kiharcolására. Hogy pedig ez a társadalmi adóküzdés nem a középkornak vagy az újkor elején kialakuló államfejlődésnek a kizárólagos tulajdona, tehát nem elmúlt idők közjogi, történelmi emléke, hanem egy ma is a társadalom mélyében vonagló folyamat, azt világosan bizonyítja egyrészt minden oly törvényhozás, mely az iparfejlesztés fontosságát felismervén, kimondott adómentességet állapít meg megalakuló új ipartelepnek, hanem másrészt az a tény, hogy minden adónemre a különféle jövedelmi ágak másképpen reagálnak saját szociális alkatuk és súlyuk szerint. Így figyelhetjük meg a legújabb jövedelem- és vagyonadó-statisztikák számsorai mögött lappangó azt a tényt, hogy míg a natural-gazdaságban lévő nagybirtok a jövedelmi adó által csak igen tökéletlenül és legfeljebb mesterséges ismervek alkalmazása által vonható adó alá, addig a vagyon megosztás másik oldalán a részvényekben és takarékk-

betétekben elhelyezett vagyónrészek viszont a vagyonadó statisztikájában nem lelhetők fel. Mind a két esetben meg kell barátkoznunk azzal a gondolattal, hogy nem mint az adóközigazgatás cselekvő szervei hiszik, itt valamely műhibával van dolgunk vagy egyéni hiányokkal az adóhálózatban, mert a vagyonrétegződés benső törvényszerűsége nyilvánul meg mind a két esetben. Ezért a szociológiai kutatás éppen ezen a téren igen sok és nagy jelentőségű megfigyelésre számíthat még.

Midőn vázlatos összefoglalásunk az adóelmélet fentjelt első feladatkörén áttekint, még egy nagy jelentőségű tüneményre kell különösen rámutatnunk. Bár el kell ismernünk azt, hogy még az abszolút elveken alapuló háború előtti pénzügytan is kiváló jelentőséget tulajdonított ennek a tüneménynek, mely kívülről nézve adóztatási jelenség ugyan, de annak külső burkát lehámozva, mélyén társadalmi erők egymásra csapását, sőt rendkívül izgató küzködését látjuk. Ez a nagyjelentőségű tünemény: az adóáthárítás. Miután az adóáthárítás minden fájának és fokozatának az adja meg jellegét, hogy az adóztató hatalom által kidobott adóteher nem áll meg a közvetlenül adózónak tekintett egyénnél, vagy egyedi gazdaságnál, hanem attól tovább gördül és más egyedek terhévé változik: ennél fogva fölösleges szószaporítás volna annak bizonyítása, hogy tényleg világosan látható e pénzügyi jelenség körül a társadalom belső szociális küzdelme. Ezért míg az abszolút pénzügytanok az adóáthárítás rendkívül érdekes problémájával inkább abból a nézőpontból kiindulva igyekeztek foglalkozni, hogy mennyire lehetséges ezt a jelenséget próbakövvül felhasználni az adórendszer különböző részeinek egymástól való szemantikus megkülönböztetésére, — így különösen ama elméleti fejtegetésekre utalok, melyekben pénzügyi tankönyveink különböző felfogással keresik az adóáthárítás tünetében az egyenes adók és fogyasztási adók, újabban a forgalmi adók megkülönböztetését, — addig a társadalmi kutatásból vett megvilágítás szempontjából az egész bonyolult teheráthárítási folyamatnak a társadalmi elhelyezkedés nézőpontjából való fontossága jut előtérbe. Az adóáthárítási pénzügyi tételeknek ez a kiegészítése kettős. Egyrészt abból áll, hogy miután a mi szempontunkból nincs abszolút adóztató főhatalom, hanem a külön-

féle adóhatalmak állandó küzdelemben vannak egymással is, de a társadalmi erőkkal is, ezért azokat a megfigyeléseket, amelyek a német és az angol pénzügyi tudományt megtöltik az állami fogyasztási adók áthárítási jelenségeinek nagyérdékű megállapításai szempontjából, a mi álláspontunkból ki kell egészítenünk a községi, elsősorban a nagyvárosi fogyasztási adók áthárításának rendszeres felkutatásával. (L. szerzőnek „A községi adók áthárításának elméleti szempontjai” címmel 1905-ben magyarul a Földes Béla-Emlékkönyvben, németül a „Zeitschrift für Ungarisches Öffentliches und Privatrecht” című folyóiratban megjelent dolgozatát.)

A másik fölvonulási tér, ahol a társadalmi búvárlat az adóáthárítás tekintetében a pénzügyi elméletnek segítségére kell, hogy jöjjön, ama bonyolultabb folyamatokra vonatkozik, ahol az adóztató hatalom parancsából elgördített adó megkezdí útját a társadalom földalatti csatornáiban és a legváltozatosabb tüneménycsoportokat hozza létre. Ezalatt azokat a rendszeres megfigyeléseket értjük, amelyeket a pénzügytan azáltal ért el, hogy az adóáthárításnak eleinte igen egyszerűnek, vagyis egyvonalúnak képzelt tüneményét lassankint felbontotta a tulajdonképpeni adóáthárítás, a további háritás, a leháritás és visszaháritás különböző képleteire. Mennél inkább előhaladt a pénzügyi elmélet és a gyakorlati adóstatisztika is ezeknél a fölvételeknél, annál inkább arra a tapasztalatra fog jutni, hogy végül a társadalmi szervezetnek, Herbert Spencer superorganismusának oly hajcsövességi tüneményeihez érkezik, amelyek szociológiai magyarázat nélkül egyenesen érthetetlenek. Ha akár Edgeworth abbéli megállapításaira gondolunk, hogy például egy kerékpáradónak a behozatala oly gazdasági nyomást idézhet elő, amelynek folyamán az adó negative hathat olyanokra is, kik vele érintkezésbe nem jutottak (mert például lerombolja azoknak a telkeknek az értékét, amelyek a kerékpár-gyárak terjeszkedésére számítottak), akár az angol parlamentnek a helyi adózások (local taxation) és különösen a „betterment”-megadóztatás tárgyában tartott anketjeinek hatalmas anyagára tekintünk, mindegyik esetben a mind bonyolultabbá s mind finomabbá váló modern közzgazdaság úgyszólván maga tárja elénk legbelsőbb lényegének és kialakulásának megfelelő azt a parancsoló kívánalmát, hogy az adótan pénzügyi elmélete a tár-

sadalmi összefüggések kikutatásával mennél teljesebben egészítették ki.

A második feladatkör, amelyet fentebb kijelöltünk, tudniillik az adóztatás hatalmi tényezőinek küzdelmében megnyilvánuló törvényszerűség, természetesen elsősorban az adótörténetnek a mai társadalmi folyamatok és ezek megfigyelése szempontjából való rendkívüli fontosságát jelenti. Nem túlzok, ha egy paradoxonnak látszó tétellel világítok erre a problémagomolyagra, midőn azt állítom, hogy a társadalom modernizálásával mind jobban elrejtőznek a belső társadalmi küzdelmek, éppen úgy, mint az állatvilágban a fejlettebb állatok — azoknak fejlettebb szervei mentől jobban elbújnak a külső támadások elől. Ebből az következik, hogy a mai és az ezután várható, a társadalom mélyében lefolyó adóküzdelmek rejtelseit csak akkor tudjuk jól megfigyelni, sőt néha csak akkor tudjuk fölfedezni ezeket a tüneteket, melyek annyira burkoltak és változékonyak, ha belőlök visszamegyünk azokra a kezdetlegesebb időkre, amikor ezeknek a mai adóharcoknak a kezdetleges képletei még nem szállottak le a társadalom fedett mélységeibe, hanem úgyszólván a fölszínen voltak megfigyelhetők. Az igazi történeti távlatba beállított adótörténetnek ezért van a szociológiai szemlélet szempontjából oly, minden mást meghaladó fontossága, mert nem egyszerű krónikát keres a múltban, hanem a mai rejtett tüneteknek a régi fejlődésben még világosan kivehető egyszerű képződményeit. Az adótörténet az így felfogott adóelmélet szempontjából tehát nem az egymást követő eseményeknek, évszámoknak vagy éppen az adó körül lefolyó közjogi harcoknak a históriája, hanem magának az adóevolúciónak legbensőbb feltűntetése.

Ha egészen távolból akarjuk ezt a társadalmi vetítést keresztülvinni az elmélet megszerkesztésében, akkor éppen úgy, mint az első feladatkörben, az egyszerű állami adórendszer helyett a különféle adóalkalmak többszerű konstellációját kutattuk: úgy most itt a második felvonulási útvonalon a megfigyelést avval kell kezdeni, hogy minden korszakban és minden közháztartásban láthatók olyan jelenségek, amelyek nem voltak beilleszthetők annak a korszaknak vagy annak a népnek adórendszerébe. Röviden kifejezve: minden adórendszernek a viszonylagos érvényét az is mutatja, hogy mindig vol-

tak és vannak oly adóalanyok és adótárgyak, kiket vagy melyeket az illető relatív rendszer szempontjából extravagansoknak kell neveznünk. A mélyebb értelemben vett társadalmi törvényszerűség nevezetesen éppen abban nyilvánul meg, hogy egyetlen adóztató hatalom sem tudja teljesen felölelni a hatalmi körébe kerülő egész társadalmat és annak minden rétegét, hanem mindig maradnak oly tényezők, egyedek, osztályok, vagy adótárgyak, amelyeket nem tud magához ölelni, mert az akkori állam vagy közhatalom társadalmi tartalmától idegenek. Nagyban példái ennek a középkori városok, melyek nem voltak beilleszthetők a feudális közteher-rendszerbe és ezért külön adóztak, jobban mondva megváltották magukat az olyan királyi hatalommal szemben, mely elég erőt érzett magában arra, hogy közjogi hatalmát bármely formában velük éreztetni tudja. Kisebb mértékben, úgyszólván egyének szerint ütközik elő ez a tünemény például az angol adótörténetben, hol a zsidók külön megadóztatása szerepel és a XIII. században fölállítják az Exchequer of Jews: „Custodes and Justiciarii Judeorum” intézményét és még 1689-ben is külön adót akarnak vetni rájuk. Franciaországban ugyanezt a jelenséget más alakban látjuk, midőn Szép Fülöp alatt 1291-ben behozzák a zsidók és longobárdok adóját.

Nagy tévedés volna azt hinni, hogy a modern korban és a jobban kiképzett állami adórendszerben nem fordulnak elő ily különös extravagans beszüremlések; csakhogy ez idegen testeknek az elfogása az adózás hálójába másképp, az illető társadalom szerkezetébe be nem illő tárgyak különleges megadóztatásában nyilvánul. Így az angol adótörténetben nyomról-nyomra követhetjük a szokatlan ruhadarabok megadóztatását az 1547-i ruhaadótól kezdve a későbbi parókaadóig és inasöltözetek külön megadóztatásáig. Míg a rendesen utánzásokra szoruló magyar adórendszer alig kísérletezik új adókkal, mégis 1875-ben mint szokatlan jelenséget, a billiárdot akarja megadóztatni s nem tévedek, ha ugyanennek a gondolatmenetnek tulajdonítom a Budapesten behozott rövidéletű kerékpáradót. Az egész történelmi sorozatnak mindig valamely, a rendes megsokszorozottságba bele nem illő személynek vagy tárgynak az adóhálózatban való rendkívüli felbukkanása adja meg érdekes törvényszerűségét.

Ez a megfigyelés további megállapításokra vezet, tudniillik arra, hogy az egyes adónemek, amint lassan egymásután fellépnek a közháztartásban, eleinte mind ideigleneseknek látszanak és akkor és abban a mértékben keményednek meg, amilyen mértékben mind nagyobb és állandóbb szerepet játszanak az illető kor gazdasági életében azok a kereseti ágak, amelyek ezen adófajták alapjául szolgálnak. Ez nemcsak azon a példán mutatkozik, hogy Angliában a danegeld a norman királyok óta válik rendszeressé, nemcsak a magyar adótörténetben láthatjuk, ahol 1848 előtt az országgyűlés által egyszer kivetett adók minden közjogi tiltakozás dacára akkor is élnek, amikor azok meg nem szavaztattak, hanem itt van ezen jellegek hű lenyomata gyanánt a katasztrális adók egész műszaki kifejlődése.

Mindezek alapján, egy általános természetű utalással befejezhetjük azt a halvány és töredékes vázlatot, amelyet az adótan társadalomtani elmélete gyanánt körülrajzolni bátorkodtam. Mint dolgozatom elején jeleztem, minden oly kísérletnek, mely az adótannak igazságait relativitásuk szempontjából akarja kapcsolatba hozni, annak az egyes adónemekben és azoknak egymáshoz való viszonyában megnyilvánuló törvényeken kívül, második és végső cél gyanánt azt kell követni, hogy ugyanezt az okszerűséget kutassa ki azokban a gazdasági vagy társadalmi jelenségekben, amelyek az adóképleteket létrehozzák. Miután fent utallam arra, hogy a régebbi történelmi korok kezdetlegesebb adójelenségeiben kell a jelenlegi kifejtettebb adótünemények evolúcióját megfigyelni: úgy most befejezésül csak azt kell hozzátennünk, hogy a kezdetleges kialakulások, ama régebbi és szűkebb adóterületeken végbemenő társadalmi jellegű törvényszerűségek, azért kutathatók fel könnyebben, mert sokkal gyorsabbak, közvetlenebbek és szabadszemmel jobban láthatók mögöttük azok az egymásra következő változások, amelyek a társadalom közterheit ide-oda gördítik és ezért a változásokban megnyilvánuló összefüggését az adóállapotoknak a társadalmi erőkkkel úgyszólván a tenyerünkre terítik. Ezért az adóevolúció végiggondolásának kezdete szerintem a renaissance városainak adóküzdelseiből kell hogy kiinduljon. Ennek bizonyítéka *Macchiavelli „Istorie Fiorentine“* munkájának az a bámulatos tükörképe, amelyben Flórenc párt-

harcainak hirtelen változó apályában és dagályában az ideoda hártott adóképleteknek valóságos varázstáncát lehet megfigyelni. Ezután sorra követhetjük Simondi „*Histoire des républiques italiennes du moyen âge*” (16 kötet, Párizs 1807—18) nagy munkájában a renaissance egész adófejlődését az olasz városokban, ahol először a nemzetségek harca változik át adóküzdelmekké (III. kötet), de már megjelenik a XIII. században az ingó és ingatlan adóküzdeme (IV. kötet), ahol először hangzik fel az a jelszó, hogy az ingatlan vagyon az ingó tőkét nemzetköziséggel vádolja. (IV. kötet 160. oldal.) Ez olasz fejlődés menetén már a XIV. század elején a lombardiai fejedelmi udvarokban odáig jutunk, hogy a földadókataszter kialakul, de mellette a városi lakosság forgalmi adója is. Flórenc az estimoadóval, a pénzkölcsönzők adóztatásával, a hypothekáris szerződések megilletékezésével, a házbéradó megteremtésével és a vidéki kereskedők megadóztatására szánt piaci kofaadóval már mikrokozmosza a mai modern adófajták megjelenésének a társadalmi küzdelmek közvetlen leverődése gyanánt. Tökéletesen kiegészíthetjük az így meginduló modern adóevolúciót a nyugat két nagy államában, ha Dowell „*History of taxation and taxes in England*” négykötetes és Clamageran „*Histoire des impôts en France*” háromkötetes művében az angol és francia adóküzdelmek kialakulását végig követjük. Midőn Wagner „*Spezielle Steuerlehre*”-jének részletes összefoglalásához érünk, már e történelmi, társadalmi dinamikának a megmerevedett eredményei állanak előttünk, ami által a szociológiai alapon megindult kutatás ismét beletorkollik az abszolút érvényű adóelveket kereső pénzügytanba. Mindezek bizonyosságai annak, hogy az adóevolúció igazi kialakulását csak akkor tekinthetjük át a maga törvényszerű összefüggésében, hogyha a pénzügyi elvek mögött mindenütt kifejtjük azok viszonylagosságát a társadalmi küzdelmek és törvényszerűségek kapcsolata szempontjából.

Tulzás nélkül mondhatjuk ezért befejezésül, hogy a társadalmi erők törvényszerűségének föltárása képesíti a pénzügyi tudományt arra, hogy midőn a nagy közületeknek táplálási rendszerét, vagyis az adóztatást, legmélyebb vonatkozásaiban kutatja, akkor egyúttal összeköti a pénzügytant a szerves élet tudományainak egész sorozatával. Ezen a módon szolgálja a pénzügytanhoz szegődött társadalmi elgondolás a tudományok

nagy szintézisét, amely minden emberi tudás legfőbb célja.

Negyvenkét esztendővel ezelőtt elképzelt elméleti elgondolásomat e szerény és töredékes vázlattal kívántam befejezni, abban a reményben, hogy talán bírálóim rendszeres munkája a tudományt ezen a mezsgyén is tovább fogja fejleszteni.

KERTÉSZ JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJA, KARCAG.